

Tudnak-e Kolozsváron gondolkozni?

LÁTÓHATÁR. TIZENÖT TANULMÁNY

A romániai magyar kultúra — természetesen — főleg irodalom, elsősorban irodalom és nagyrészt: irodalom. Ennek a ténynek semmi köze a sajátos erdélyi hagyományhoz. A régi erdélyi műveltség nemigen adott szépírókat, annál több volt a jámbor elmélkedő, misztikus-pietista konfessziókat, vallomásokot író arisztokrata, tudós protestáns lelkész, külhoni bölceleteket adaptáló tanár, történetíró — és néhány valódi tudós is. 1918 után a „hőskor” képviselői minden szempontból kielégítő, autarchikus kultúrát akartak létesíteni, s ennek eszménye nyilván az a műveltség volt, amelyben addig éltek. Természetes volt tehát, hogy elsősorban szépírodalmat kellett alapítani. A 19. században alig hallunk sajátosan erdélyi irodalomról, Petelei, Tolnai Lajos munkássága is csak részben sorolható oda. Ezzel szemben a kolozsvári egyetem liberális szemlélete és Böhm Károly szellemi súlya lehetővé tette azt, hogy rövidebb-hosszabb ideig ott tanítson Palágyi Menyhért, Pauler Ákos, Somló Bódog — a magyar filozófiai élet minden kiválósága megfordult Kolozsváron. Ez a hagyomány a változott körülményekkel teljesen megszűnt, s mikor a 20-as években olyan társadalomtudományi érdeklődésű emigránsok érkeztek Erdélybe, mint Aradi Viktor, Dienes László, Gaál Gábor, Fényes Samu — teljes úrt találtak. Böhm Károly még föllelhető tanítványai kivándoroltak (mint Bartók György) vagy a teológiába húzódtak vissza (így Tavaszgy Sándor, Varga Béla és mások), de akkor már az együttműködés köztük és a baloldali radikálisok között amúgy sem nagyon lett volna lehetséges. Közben azonban Kolozsvár lett egyik fő színhelye a kibontakozó román társadalomtudománynak, ott működött Lucian Blaga (versei magyarul is ismertek), D. D. Roșca (*Tragikus lét* című könyve 1971-ben jelent meg magyarul a bukaresti Tudományos Könyvkiadónál, Bretter György fordításában és bevezető tanulmányával) és mások is.

A magyar nyelvű társadalomtudományi irodalom azonban a *Korunk* marxista gárdája körében bontakozott ki igazán. (Aradi Viktor *A jövő társadalma* című baloldali lapja nem váltott ki nagyobb visszhangot.) Az *Erdélyi Fiatalok* mozgalma és lapja elmélettel szinte egyáltalán nem foglalkozott, érdeklődését főleg a faluszociológia kötötte le, annak is egy módszertanilag eléggé kezdetleges változata — egy időben Znaniecki máig is példás *The Polish Peasant*-jével; igaz, hogy ez utóbbit amerikai egyetemek finanszírozták. Dimitrie Gusti professzornak és monografikus iskolájának segítsége is főleg gyakorlati természetű volt.

A mai társadalomelméletre nyilván a marxista *Korunk* volt a legnagyobb hatással. A ma ilyen téren kulcspozíciókat betöltő személyiségek (Kallós Miklós, a kolozsvári egyetem filozófia—szociológia tanszékének évtizedek óta vezetője, Gáll Ernő, az etika tanára, a *Korunk* főszerkesztője, Csehi Gyula, az esztétika professzora) mind Gaál Gábor tanítványai voltak, mint ahogy az ő tanítványa volt mindenki, akit filozófia és társadalomelmélet élenkben vonzott nálunkfelé, s a kivételek csak erősítik a szabályt. Gaál Gábor filozófiai előadásait csak nemrég adták ki (*Válogatott műveinek* III. kötetében, Tóth Sándor docens gondozásában), ebből az derül ki, hogy Gaál 1946-tól 49-ig a fiatal Marxról adott elő, a „Landshut—Meyer” (az 1844-es *Kéziratok* Kröner-féle zsebkiadása) alapján, miközben másnap délután Tavaszgy Sándor Kierkegaard és Scheler szellemében egészen másról és másképp beszélt. A „fényes szelek” korában ez még összehétközhető volt, s a tanítványok sem sillabuszokból tanultak, hanem Marx-szövegekből. Ez az élmény pedig csak elhalványult, de nem vészett el végleg.

Gaál Gábor talán leghűségesebb tanítványa, életművének sáfára, biográfusa, az első és legnagyobb „gaálgáborológus”, Tóth Sándor is azzal tett óriási szolgálatot a romániai magyar társadalmi gondolkozásnak, hogy a 60-as évek legelején igazán

korszerű szellemben dolgozta föl a fiatal Marx írásait, amit mestere már nem végezhetett el. Gaál Gábor akkor halt meg, amikor a filozófiai gondolkodásra nálunk a Bolyai Tudományegyetem gondozásában megjelent *Filozófiai tanulmányok* című kötet volt jellemző.

Ennek a kötetnek az utóda a dr. Tóth Sándor szerkesztésében megjelent *Látóhatár* is. Csak közben megjelent még egypár könyv, ami gyökeresen átalakította a hazai magyar művelődési tájat: Benkő Samu, Bretter György, Gáll Ernő, Rácz Győző kötetekre gondolok. A *Látóhatár* előszava hangsúlyozottan ígér *filozófiát*: nos, a 15 tanulmányból körülbelül 5 az, ami kifejezetten filozófiai témát érint — s ez nem az 5 legjobb. A szerzők közt sincsenek többségben a filozófusok — van ott nyelvész, újságíró, etnológus, szobrász stb. stb. Ez magában persze nem baj. Az a fontos, hogy az írások legyenek jók.

Ebben a rövidre szabott recenzióban nincs semmi értelme a negatív kritikának. Ezért csak a megítélésem szerint jelentékenyebb írásokkal szeretnék foglalkozni.

Bretter György Madách-tanulmánya egyetlen témát emel ki a *Tragédiából*: szerrinte a mű tulajdonképpen a világ humanizálásának hősköteménye. Bretter szerint a *Tragédia* lényegében kizárja a történetfilozófiát: minden történés szigorúan aktuális nála, hiszen „a lét szorítójából” való mindenfajta kiút csak a jelenben, a jelen számára érdekes, Madách pedig az elviselhetetlen jelen sajátlagos megoldását, feloldását keresi, ezért a rohanás a szimbólumokon keresztül.

Hajós József hosszú évek óta kutatja a hazai filozófia múltját. Az 50-es években sok elfeledett materialistát fedezett fel újra s adta ki szövegeiket, ezután következett a kantianus Köteles Sámuelről írott jelentős tanulmány és a szövegkiadás. Ebben a tanulmánykötetben Hajós egy hírneves Fichte-írás magyar fordítójára emlékeztet: a Fichtéhez hasonlóan 1762-ben született Körmőczy János 1808-ban lefordította a *Zurückforderung der Denkfreiheit von den Fürsten Europas, die sie bisher unterdrückten* című munkát, magyarul: *A gondolkodásbeli szabadságnak az európai fejedelmektől, kik azt eddigelé elnyomták, visszakérványa*. Ez a mű első fordítása — sajnos kéziratban maradt. Hajós Fichte magyar kiadástörténetének egyéb furcsaságaira és tragédiáira is kitér.

Rácz Győző nehéz és kényes témához nyúl *A művészet szabadsága és korszerűsége* című esszéjében. Az a tétele ugyanis, hogy a művész szabadsága belső, jelesül az egyéni pszichére és adottságokra vonatkozó kérdés, talán nem eléggé bizonyított. „A művész mint értékalkotó — írja Rácz — cselekedhet ugyanis szabadon olyan társadalmi körülmények között is, amikor filozófiai értelemben és társadalmi-jogi státusa szerint nem szabad, és fordítva: alkothat nem szabadon az a művész is, aki [...] a szabadság birodalmában valóságosan szabad, de tényleges szabadságát a művészi alkotó munkában nem tudja érvényesíteni.” Az az érzésem, hogy itt a szociológiai alátámasztás hiányzik, annak ellenére, hogy a tétel tetszetős és előnyösen behelyettesíthető terminusokkal rendelkezik. Persze nyilván másképp hangzik az egész, ha megismerjük Rácz felfogását arról, hogy *micsoda* a művészi szabadság. Ez nem más, mint a művész azonosulása tárgyával. Mindez nagyon szép, de én kissé frivolvnak érzem azt a szabadságot, amelyet nem érinthet a világ egyetlen reakciós cenzúrája sem. Erre az észrevételre is van felelet Rácz Győző tanulmányában: szerinte *más* szabadságfogalom nélkül nem magyarázhatjuk kielégítően például az ókori Kelet despotikus társadalmában létrejött nagy művészetet. Igaz, hogy a babiloni, ó-kelet stb. művészet csodálatos dolgokat hozott létre: de föltétlenül *szabad* alkotásokat? Nem hinném. Sajnos, korántsem biztos az, hogy a szabadság minden érték korrelátuma. Bár enélkül számomra sem élvezhető a művészet, s Hegelnek mélységesen igaza volt — ebben a tekintetben — akkor, mikor kifejezte a monumentális keleti művészettől való viszolygását. Minden esetre meg kell mondani, hogy Rácz Győzőt egy általam is pozitívnak tartott elfogultság vezette ehhez az ellentmondáshoz, és morális szándéka az elpusztíthatatlan belső szabadság életerejének, tevékeny pátozának bizonyítására készíti, ami igen szép szándék — s ebben a megállapításban *nincs* ironia.

Roth Endre (aki Kallós Miklóssal együtt már írt *Axiológia és etika* címen könyvet a témáról) az érték problémakörével foglalkozik. Ismerteti a szociológiai értékmentesség körüli főbb vitákat (Mannheim Károly, Bourdieu, Myrdal, Hans Albert, René König, Lévi-Strauss, Hegedüs, Foucault nézetét). Régebbi álláspontja az volt; hogy a valóságos eredményekre törő kutatásoknak a tapasztalatban kell az érték-választások mechanizmusait tanulmányozniuk, s ennek alapján alakíthatják majd ki saját preferenciáikat. Ezúttal a humanista értékek védelmében kissé engedékenyebb az axiológiai előföltevések és a személyiség szerepét hangsúlyozó régebbi típusú történetfilozófia iránt.

Salamon Anikó, a fiatal néprajzkutató és etnológus itt publikálja első terjedelmesebb írását. Néhány elfogalmazástól, elhamarkodott következtetéstől eltekintve azonban a cikk érdekes. A népi kultúrának az értelmiségi tudat kialakulásában betöltött szerepét vizsgálja. Talán nem ártott volna egy kicsivel több distancia a tárgyhoz: a szerző — ugyan láthatólag a kulturális antropológia alapos ismeretében — talán nagyon is közvetlenül hasznosíthatónak látja a népi kultúrát, ami egész Kelet-Európa nehéz és csak igen bajosan megoldható gondja. A szerző viszont azt is tudja, hogy micsoda a „népi”: a középkori parasztság kultúrája. Az organikus társadalom, az organikus közösség iránti érthető nosztalgiaja azért — éppen az alapos tárgyismeret miatt — nem ölt narodnyik jelleget.

Szegő Katalin a hagyományról írt esszéit. Felfogása az „objektíválódott” hagyományt állítja középpontba, elsősorban úgy, ahogyan számunkra adott. Nem újszerű, de rendkívül élesen exponált benne az a gondolat, hogy a hagyomány aktuális értékesítése mindig a jelenlegi társadalmi, gazdasági, politikai érdekek függvénye, ami nem azt jelenti, hogy a szerző kiiktatható semmiségnek véli, sőt éppen ebben látja a fennmaradást, a tapasztalatok értelmes átadását biztosító tulajdonságát.

Tóth Sándor ismert polemikus tanulmányát adja közre a romániai magyar művelődés szerkezetéről. Meg kell mondanom, hogy a cikk első hét paragrafusában foglalt társadalomelméleti megalapozással nem értek egyet, túlhaladottnak tekintem a „tudatformák” mégoly rugalmas, mégoly laza teóriáját. Ez azonban — furcsa módon — csöppet sem akadályoz meg abban, hogy a 8. paragrafus mondanivalóját döntően fontosnak és alapvetően igaznak tartsam. Fontos és igaz a nemzetiségi kultúra hovatartozásának, vonzásainak és „vonzatainak” kérdésében, fontos és igaz a nemzetiségi kultúra kívánatos terjedelmének tekintetében, radikális, igazi baloldali internacionálizmusában.

Ennek a mondanivalónak egyik illusztrációja éppen ez a kötet. Talán sikerülhetett volna jobban is, annyit azonban — számos más publikációval együtt — elért, hogy ne csak mágiát, ne csak nyelvi bűbájt, ne csak piroszposzsgás publicisztikát várjanak Kolozsvárról. Ott is gondolkoznak az emberek, nem csak dalolnak. Hogy miként gondolkoznak? Hát... ilyesformán. (*Dacia. Kolozsvár, 1973.*)

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS

„Kihívás” Hegyországból

EMIL BOLESZLAV LUKÁČ: A NAGY ÜZENETVÁLTÁS

Folyik egy harc Közép-Európában, tulajdonképpen a nemzeti ébredés kora óta, amikor a mi tájainkon is aktuálissá lett a nemzeté válás programja, és törekvéseink a dolog természetéből következően részben egymás ellen is fordultak. Ezt a harcot sokszor háttérbe szorulva, kevésbé látványos frontokon a megbékélést és a kölcsönös megértést keresők vívták a közeledésért. Ha kevesen voltak is, és nemegyszer reménytelennek látszott küzdelmük, akadtak mindig új zászlóvivők. Maradtak pil-